

Joop Berding

Gert J.J. Biesta & Nicholas C. Burbules, *Pragmatism and Educational Research*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2003. ISBN 0-8476-9477-1, 128 blz., \$ 65,00.

Dit boek is verschenen in een serie waarin onderzoek van opvoeding en onderwijs vanuit verschillende perspectieven aan de orde komt. In dit deel, een coproductie van de aan de Universiteit van Exeter (Engeland) werkzame Gert Biesta en de Amerikaan Nicholas Burbules, wordt deze tak van wetenschappelijk onderzoek belicht vanuit de filosofische stroming van het pragmatisme, meer in het bijzonder de opvattingen van *de* pragmatist bij uitstek: de Amerikaan John Dewey (1859-1952).

Het boek bestaat uit vijf hoofdstukken, waarvan het eerste kan worden beschouwd als een algemene inleiding in Deweys invloedrijke versie van het pragmatisme; het tweede, derde en vierde hoofdstuk als een systematische presentatie van vooral Deweys kennistheoretische opvattingen; en het vijfde als een poging deze opvattingen toe te passen op het brede werkerterrein van het pedagogische en onderwijskundige onderzoek.

In het eerste hoofdstuk beantwoorden de auteurs de vraag 'wat is pragmatisme?' langs twee lijnen: een historische, waarbij zij ingaan op de (ook Europese) wortels van deze stroming in de filosofie, en een filosofische, waarbij wordt ingegaan op de mogelijke betekenis van Deweys positie voor het pedagogisch en onderwijskundig onderzoek. De manier waarop Dewey in het bijzonder kennen en kennis opnieuw positioneert in het menselijke bestaan, geeft aanleiding tot een excursie naar het bredere 'project', zoals de auteurs dat noemen, van Deweys filosofie.

Dat project wordt gezien als een reactie op de 'crisis in de cultuur' die Dewey ontwaarde en die voor hem samenhang met de allesoverheersende invloed van de moderne natuurwetenschap op het dagelijks leven. Volgens Dewey is er sprake van een rationaliteitscrisis die terug te voeren is op een al heel oude scheiding tussen 'theorie' en 'praktijk'. De moderne natuurwetenschap heeft inmiddels afgerekend met dit 'dualisme', maar in de filosofie, in de sociale wetenschappen en zelfs in het gewone dagelijkse leven worstelen we er nog steeds mee. De zoektocht van Dewey gaat dus over de mogelijkheden van 'menselijke rationaliteit'.

In het tweede hoofdstuk laten de auteurs zien hoe Deweys 'transactionele' benadering van het menselijk bestaan in al zijn facetten eruit ziet. In dat 'naturalistische transactionalisme' staat het begrip ervaring ('experience') centraal. Biesta en Burbules gaan hier dan ook uitvoerig op in, startend vanuit Deweys 'vroeg' (1896) analyse en reconstructie van de psychologische 'reflexboog'. Het

is Deweys eerste stap op weg naar een manier van denken waarin allerlei dualismen, zoals die tussen lichaam en geest, worden opgeheven binnen een omvattende, 'organisch' transactieproces tussen mens en 'omgeving'. Ook denken, het gebruik van symbolen, heeft een organische basis.

De auteurs gaan uitvoerig in op Deweys kennistheorie om duidelijk te maken dat kennen en kennis bij hem een paradigmatisch andere betekenis krijgen. Kennen wordt gezien als een functie van de transactie, en wel een heel bijzondere, namelijk een die optreedt op het moment dat voortgaand handelen om wat voor reden dan ook geblokkeerd is en er keuzes moeten worden gemaakt. Volgens Dewey voltrekt ervaring, inclusief het kennen en het denken, zich in de tijd, maar er is geen sprake van simpele opeenstapeling van ervaringen.

Het is volgens Dewey zo dat latere ervaringen de voorgaande modificeren of, met een favoriete term, 'reconstrueren'. Ervaring heeft de potentie in zich tot kwalitatieve progressie. Hiervoor gebruikt Dewey de algemene, biologisch geïnspireerde term groei. De conclusie is hier dat de door Dewey gepresenteerde betekenisstheorie er niet een is op zoek naar 'de waarheid', maar dat er altijd sprake is van met concreet handelen verknoopte voorlopige bevindingen.

Reflectie en betekenis staan centraal in het derde hoofdstuk, gewijd aan het onderzoeksproces, een onderwerp dat direct raakt aan het centrale thema van deze studie. De auteurs benadrukken het handelingsgerichte karakter van kennisverwerving en bieden een overzicht van de verschillende (formele) stappen in een onderzoeksproces. De start ligt in het algemeen bij de ervaring dat er 'iets' problematisch aan de hand is, hetgeen aanleiding geeft in de cognitieve ervaringswijze te 'schieten'.

Vervolgens komt een proces op gang waarbij we allereerst proberen vast te stellen wat er eigenlijk aan de hand is en vervolgens door onze verbeeldingskracht en gebruik makend van eerdere, 'bewezen' aanpakken een uitweg uit het probleem proberen te vinden. Dit wil zeggen: evenwicht (terug) te brengen in een verstoorde situatie. Een van de resultaten is dat er kennis ontstaat, maar deze is situatiegebonden en zeker niet algemeen geldend. Dewey geeft hiervoor de bijna onvertaalbare term 'warranted assertion'. Kennis is dus niet een (exacte) afbeelding van hoe de wereld eruit ziet, maar een weergave van hoe we al handelend een problematische situatie hebben getransformeerd, oftewel een beschrijving van de relatie tussen ons handelen en de daaruit voortvloeiende consequenties.

In de laatste paragrafen van dit hoofdstuk buigen de auteurs zich over de implicaties van deze visie voor sociaal-wetenschappelijk onderzoek. In de sociale wereld spelen, anders dan in de 'natuurlijke' wereld, betekenissen een centrale rol. Een belangrijke vraag is daarom of onderzoek zich uitsluitend zou moeten bezighouden met de middelen die subjecten inzetten om hun doelen, wensen en aspiraties te realiseren, of dat deze zelf ook tot het domein van onderzoek zouden kunnen behoren.

Het is geen neutrale vraag. Zij raakt immers direct aan de positionering van de sociale wetenschapper: is hij/zij een technicus die zich alleen bezighoudt

met problemen in de vorm zoals die worden gepresenteerd of is er nog een andere taak weggelegd? Volgens Dewey dient sociaal onderzoek zich met het hele spectrum van de menselijke ervaring bezig te houden, inclusief feiten en waarden. Object van onderzoek zijn altijd waardengeladen doelen ('ends-in-view'), en dat impliceert dat ook voor doelen een experimentele benadering geldt. Een van de implicaties van deze visie is dat het idee van de maakbaarheid van intermenselijke verhoudingen wordt verlaten. De opvoedings- en onderwijspraktijk, door Dewey primair als een kunst ('art') opgevat, kan zich laten informeren door de resultaten van onderzoek en daarmee 'intelligenter' worden, maar uit dat onderzoek zijn zeker geen regels voor het handelen te distilleren. De auteurs ronden dit hoofdstuk af met de stelling dat het vooral de opvoeders/leerkrachten zelf zijn die zich tot onderzoeker moeten ontwikkelen.

In hoofdstuk 4 gaan de auteurs in op de consequenties die uit deze pragmatistische visie op onderzoek voortvloeien. Zij stellen in het bijzonder het bekende theorie-praktijkprobleem aan de orde, evenals het realisme van het pragmatisme en de vraag hoe voorbij objectivisme en relativisme te komen. Het theorie-praktijkprobleem wordt in feite opgeheven als we zien dat hier niet een kennistheoretisch maar een arbeidssociologisch punt aan de orde is: sommigen van ons verdienen hun brood met het onderwijzen van kinderen, anderen met het onderzoek daarnaar. Tussen de manieren waarop binnen beide werkerreinen kennis wordt opgedaan, bestaat zoals de auteurs dat noemen methodische continuïteit, oftewel volgt men dezelfde stappen van het eerder beschreven kenproces.

Wat het realisme betreft: Dewey is een realist in de zin dat het bij hem gaat om 'echte' ervaring; mensen zijn deelnemers aan de werkelijkheid en niet afstandelijke waarnemers. Dat we kennen en wat we kennen resulteert uit onze concrete en actieve wijze van omgang (transactie) met de omgeving, maar op een indirecte manier, namelijk als een in taal vervatte constructie. Er is dus een duidelijk onderscheid tussen onmiddellijke ervaring en de constructies die daar al reflecterend uit ontstaan. Constructies zijn vervolgens op te vatten als (hypothetische) instrumenten voor ons handelen.

Dat werpt ook een ander licht op 'waarheid': net zomin als de vraag naar de waarheid van het instrument hamer een zinvolle vraag is, is dat het geval met de vraag naar de waarheid van een hypothese of van een theorie. De correcte vraag is of een hypothese of theorie helpt bij de oplossing van een (praktisch) probleem. Dat brengt ons tenslotte bij verschillende 'beschuldigingen' die aan Deweys adres zijn geuit, van objectivisme tot subjectivisme en relativisme.

De uitweg volgens Biesta en Burbules is het begrip intersubjectiviteit: we kunnen met elkaar spreken over onze ervaringen en over onze reflecties daarop en dat kunnen we doen in een gemeenschappelijke taal. Een tweede uitweg is het begrip consequentialisme: het gaat Dewey altijd om de gevolgen van het handelen. Ervaren is immers samengesteld uit doen (handelen) en het ondergaan van de consequenties daarvan. Dat is ook van toepassing op doelen en intenties. Dit heeft ook politiek-maatschappelijke implicaties. Het gaat er niet

alleen om vast te stellen hoe iets bereikt kan worden, maar ook dat het wenselijk is om dat te bereiken. In hun conclusie van dit hoofdstuk stellen Biesta en Burbules dat Dewey laat zien dat wetenschap in feite veel 'aardser' is dan eenzijdig intellectualisme zou doen vermoeden.

In het slothoofdstuk maken de auteurs de balans op. De belangrijkste implicatie van het pragmatisme voor pedagogisch en onderwijskundig onderzoek is dat dit niet alleen op zoek moet gaan effectievere middelen om verder niet ter discussie staande doelen te bereiken, maar zich ook diepgaand met die doelen en intenties van opvoeding en onderwijs zelf bezig dient te houden. Het gaat met andere woorden om een combinatie van instrumentele en waardenperspectieven. 'Is wat nagestreefd wordt dat ook waard?', zo luidt samengevat de vraag. Noch onderzoekers, noch opvoeders zijn in Deweys visie technici. De bijdrage die onderzoek kan leveren aan de praktijk van opvoeding en onderwijs is dat zij 'practitioners' in deze velden kan informeren en kan helpen bij het doorgronden van gevoelde, gesitueerde problemen. Biesta en Burbules benadrukken het unieke karakter van de opvoedings- en onderwijssituatie, waarin veel onvoorspelbaar lijkt. Zij merken op dat onderzoekers zich er niet voor moeten laten lenen om die onvoorspelbaarheid te verkleinen.

Tegen het eind van het boek treft de lezer nog de opmerking aan dat we van het idee af moeten dat wetenschap op de een of andere manier een bijzondere toegang tot de werkelijkheid zou hebben: wetenschap (theorie) is slechts één van de menselijke praktijken onder vele andere. Maar wel een buitengewoon invloedrijke en dat is een feit dat met Deweys pragmatisme als zodanig niet wordt weggenomen.

Het boek geeft een adequate samenvatting van de hoofdlijnen van Deweys filosofie, met name zijn kennistheorie, die geworteld is in een meer omvattende theorie van de menselijke ervaring. In dat opzicht biedt het overigens voor de ingevoerde lezer weinig nieuws. De auteurs hebben weinig bronnen van buiten de 'wereld van Dewey' geraadpleegd, terwijl dat op sommige onderdelen zeer voor de hand had gelegen. Ik denk bijvoorbeeld aan het pleidooi van Gordon Wells voor de schoolklas als gemeenschap van onderzoekers (Wells, 2001. *Action, talk, and text. Learning and Teaching through Inquiry*), in het kader waarvan hij prachtig participierend onderzoek heeft uitgevoerd. Biesta en Burbules (p. 80/1) raken weliswaar even aan dit thema, maar werken het verder niet uit.

Het boek beoogt, zo lezen we in de allerlaatste zin (p. 114), een bron te zijn die onderzoekers kan helpen hun onderzoeksactiviteiten reflectiever en intelligenter te doen zijn. De vraag is of het boek in deze opzet geslaagd is. Een minimale voorwaarde voor succes in deze lijkt mij dat auteurs die een dergelijk doel nastreven, in hun tekst contact zoeken met de concrete praktijk van pedagogisch en onderwijskundig onderzoek zoals dat zich heden ten dage manifesteert. Een dergelijke contextualisering ontbreekt evenwel volledig. Pas op pagina 58 komt iets naar voren dat je een casus zou kunnen noemen, maar deze is geformuleerd in zeer abstracte termen en heeft bovendien geen betrekking op een onderzoeker maar op een leerkracht die het gevoel heeft dat er iets niet

goed loopt in haar klas. Kennelijk was met dit voorbeeld de voorraad van de auteurs ook meteen uitgeput, want de schaarse keren dat zij in de rest van het boek nog naar een concrete situatie verwijzen, maken zij alleen gebruik van dit voorbeeld.

Het is significant dat de titel van het eerste hoofdstuk luidt: 'Wat is pragmatisme?' en niet, bijvoorbeeld, 'Met welke problemen wordt pedagogisch en onderwijskundig onderzoek vandaag de dag geconfronteerd?' Het boek lijkt nu in de eerste plaats een uitgebreide excursie naar Dewey met dan uiteindelijk toepassing van diens visies op het onderzoek. Daardoor blijft het boek nogal afstandelijk ten opzichte van de problemen die het zegt te willen aanpakken. Verbinding met concrete, praktische onderzoeksproblemen had voor de hand gelegen. Wat is bijvoorbeeld de stand van zaken in Engeland met betrekking tot onderwijsonderzoek na de invoering van het National Curriculum? Is dat onderzoek even gestandaardiseerd geraakt als het curriculum zelf? Hoe komt het dat onderzoekers dan in die 'beweging' meegaan?

Ook in ons land, maar ik begrijp dat een Engelstalig boek zich daar niet primair op richt, valt nog wel een debat te voeren over onderwijs- en pedagogisch onderzoek dat almaar meer positivistische trekken begint te vertonen. Zie de tendensen in de richting van meetbare 'outputsturing' in de diverse schooltypen en het maatschappelijk debat over openbaarheid van resultaten en opbrengsten. Welke rol spelen (wetenschappelijke) onderzoekers daar eigenlijk in? Of met een andere insteek: wordt er ergens nog wel kwalitatief onderzoek gedaan of is het allemaal 'harde' statistiek dat de klok slaat? Thema's en voer voor debat te over, zou ik zeggen, en ik had de auteurs daar graag over gelezen. Maar zij rekenen dat buiten het kader van hun boek (p. 112). Een boek dat zozeer - en terecht! - het praktische en normatieve karakter van de sociale werkelijkheid benadrukt, had aan argumentatieve kracht kunnen winnen door concreter positie te kiezen.